

טבת ה'תשע"ז

פרשת שמות**הרב מיכה הלוי – ראש ישיבת "עטרת נחמיה" ורבה הראשי של פתח תקווה****עפ"י שיחות הרב צבי יהודה קוק זצ"ל**

(שיעור שבועי לנשים במדרשת "אביב התורה - לעד חיה"; השיעור נערך ע"י זיוה חן)

להצטרפות לרשימת תפוצה נא לשלוח מייל ל: avivhatoral@012.net.il

תוכן העניינים:

1. מן הפרט אל הכלל	5. שמות ומשמעותם
2. עם ישראל- יצירה אלוקית	6. הגדרה עצמית ודימוי עצמי
3. יהדות אינה דת	7. עין רעה
4. לאומיות ישראלית בתוככי מצרים	

1. מן הפרט אל הכלל

"ואלה שמות בני ישראל" (שמות א א). ו' החיבור מחברת בין ספר שמות לספר בראשית. כל מקום שבו נאמר "ואלה", בא להוסיף על הראשונות. ספר שמות, העוסק בהיווצרות עם ישראל, בא להוסיף על ספר בראשית, שהוא ספר הבריאה וספר האבות. הבורא ברא את עולמו כך שתיווצר כתובת בעולם להמשכיות התוכנית האלוהית בבריאה בשותפות עם הבורא. תחילת התהליך הוא באבות הקדושים ובשנים- עשר שבטי ישראל, והמשכו בספר הבא, ספר שמות, בהיווצרותו ובהתגבשותו של עם ישראל. ספר שמות הוא ספר המעבר ממשפחה לעם.

"ואלה שמות בני ישראל הבאים מצרימה". התורה מפרטת כאן את שמותיהם של בני יעקב, למרות שאנו מכירים אותם היטב עוד מספר בראשית, ולא בכדי. התורה מדגישה שבני ישראל ירדו למצרים כפרטים, כל פרט ופרט והיחודיות שלו, ועוד טרם התגלה השורש האחד שלהם, מה שהופך אותם לעם. כך היא דרכו של עולם, קודם נפגשים עם הפרטים כפי שהם מופיעים במציאות, ומתוך הפרטים מתברר מהו הכלל שממנו מתפרטים הפרטים. עם ישראל נוצר קודם כל מהפרטים, מ"שמות בני ישראל", אך הפרטים האלו נובעים מכלל גדול, משורש עמוק, הוא עם ישראל. אמנם הפרט נובע מן הכלל, אך המפגש הראשוני שלנו הוא עם הפרטים, ומתוך הפרטים אנו יכולים להגיע אל הכלל. הדבר דומה למפגש ראשוני של אדם, שאנו מכירים אותו בשמו, ולאחר מכן אנו מתוודעים לשם המשפחה שלו, ולומדים מאיזו משפחה הוא מגיע. שם המשפחה שלנו הוא "עם ישראל", אך השייכות שלנו לעם ישראל היא עמוקה הרבה יותר מן המשל של שם פרטי ושם משפחה.

התורה פותחת בשמותיהם של בני יעקב, דבר שכבר ידוע לנו, כדי להדגיש את העיקרון לפיו הפרטים הללו נובעים מהכלל הגדול, הוא עם ישראל. פירוט השמות לא בא על מנת ליידע אותנו, שהרי כאמור השמות כבר ידועים לנו, אלא הוא מוליך אותנו במסלול המעבר מן הפרטים אל הכלל, שמתוך הכרת הפרטים על שמותיהם, נכיר מהו הכלל שעומד מאחוריהם.

2. עם ישראל- יצירה אלוקית

הכלל הזה, המברר מהיכן באו הפרטים, בניו של יעקב, הולך ומתבהר, הולך ומתברר, דווקא בארץ זרה, ארץ מצרים. בדרך כלל כאשר מתקבצים כמה פרטים בחבל ארץ אחד, ומנהלים ריבונות עצמאית עם תרבות ושפה משלהם, הם הופכים להיות עם. לא כך הוא סדר הדברים אצל עם ישראל. עם ישראל מתגלה לעולם תחת תרבות מצרים, בגלות ושעבוד מצרים. זהו פלא, דבר שאינו מובן לנו בהבנה שכלית פשוטה (תהילים קיח כג): "מאת ד' היתה זאת היא נפלאות בעינינו". כיצד הפרטים הפזורים בגלות מגלים את הכלל שממנו הם נובעים. אם נחזור למשל של שם פרטי ושם משפחה נוכל להבין שקשה מאוד לזהות משפחה שלימה כאשר בני המשפחה מפוזרים בכל מיני מקומות, אך כאשר כל בני המשפחה עומדים לנגד עינינו קל לנו יותר לזהות את המשפחה. הלאומיות של עם ישראל מתגלה באורח פלא בתוככי גלות מצרים. פלא הוא עניין אלוקי. "מאת ד' היתה זאת היא נפלאות בעינינו"- בגלל שהדבר נפלא בעינינו, הוא לא אנושי אלא הוא מאת ד', אלוקי. יצירת עם ישראל מתוך שעבוד מצרים, כאשר העם משועבד, מפוזר ואינו בן חורין, היא לא דבר רציונלי והגיוני, היא עניין פלאי ולא מובן. הפלא הזה הוא ההוכחה הגדולה ביותר שעם ישראל איננו יצירה אנושית, דהיינו התקבצות של אוסף של פרטים לכדי אומה אחת, אלא הוא יצירה אלוקית לחלוטין. עם ישראל, שהוא למעשה יצירה אלוקית, נוצר עוד לפני בריאת העולם, ולא כשאר העמים שהתקבצו למקום אחד ודברו בשפה אחת.

הבחירה של עם ישראל בתורה נראית לכאורה עפ"י המדרש המפורסם כבחירה אנושית; האומות סרבו לקבל את התורה, ורק עם ישראל אמר "נעשה ונשמע" (עפ"י שמות יט ח). אך עלינו לדעת שבעינינו אלוקיים, כמו עם ישראל, כמו קבלת תורה, אין אפשרות של בחירה אנושית. בבריאה ישנן מדרגות: דומם, צומח, חי, מדבר. למדבר, בן אנוש, אין יכולת בחירה ביחס למהותו, והוא אינו יכול לבחור להיות בעל חיים. כך גם לגבי כל מדרגה ומדרגה בבריאה, שאין לה אפשרות לבחור להיות במדרגה אחרת. כל מדרגה בבריאה היא למעשה שכלול של המדרגה הקודמת בתוספת תכונה ייחודית לה בלבד. לדוגמה: הצומח כולל את מדרגת הדומם, ונוספה לו יכולת ההזנה. בעל החיים כולל את מדרגת הצומח, בתוספת נפש. המדבר כולל את מדרגת החי, בתוספת דעה. אך האם יש מדרגה נוספת בבריאה? ר' יהודה הלוי מחדש לנו בספר "הכוזרי" חידוש גדול. הוא מחדש שישנה מדרגה נוספת במדרגות הבריאה, והיא מדרגת ישראל. מהי התוספת הייחודית לעם ישראל? לאומיות אלוקית. ישראל הוא מדרגה של ציבור, של עם. כל המדרגות הקודמות, דומם, צומח, חי ומדבר, מפורטות לפרטים. מדרגת עם ישראל היא מדרגה כללית, מדרגה אלוקית, וככזו היא אינה תלויה בדעתם של בני אדם, ואינה נתונה לבחירתם. כשם שהחי אינו יכול להחליט להתאחד עם הצמחים, ולהיות מעתה במדרגת הצומח בלבד, כך גם עם ישראל אינו יכול לבטל את הלאומיות שלו, ולהחליט להיות ככל העמים.

לכן עם ישראל מתגלה דווקא בתוך מצרים, כפי שכבר הובטח לאברהם אבינו בברית בין הבתרים. הקב"ה אומר ליעקב (בראשית מו ג-ד): "אל תירא מרדה מצרימה כי לגוי גדול אשימך שם. אנוכי ארד עמך מצרימה ואנוכי אעלך גם עלה". הקב"ה אומר ליעקב שהוא מבין את החששות שלו ביחס לירידה למצרים, אך עליו לדעת שעם ישראל הוא עם אלוקי, ודווקא שם, במצרים, הוא יתגלה כעם. בנוסף לכך הקב"ה מרגיע את יעקב ואומר לו שבוודאי שעם ישראל לא יישאר במצרים, עליו לצאת אל הפועל, ולכן הקב"ה יעלה אותו ממצרים. הקב"ה מבטיח ליעקב שהוא ירד איתו למצרים והוא גם יעלה איתו ממצרים. זו השכינה בגלות, שגולה יחד עם ישראל. הלאומיות הישראלית אינה מתפזרת ומתכלה בגלות, משום שהיא אלוקית, והשראת השכינה היא המשך קיומה של האומה בגלות, גם אם אינה באה לידי ביטוי בפועל. ואכן לאורך כל הגלויות תמיד ידע עם ישראל ויחל לרגע שבו ישוב לארצו. דבר זה אינו מובן מאליו, משום שבגלות אנו מפוזרים, ולעיתים קרובות אף מתבוללים, ולכאורה הקיץ הקץ על עם ישראל. אך הזהות הלאומית שלנו, שבאה לידי ביטוי בכיסופים לארץ ישראל, ממשיכה להתקיים, משום שהיא אלוקית. ממילא נבין שכאשר עם ישראל שב לציון הזהות האלוקית יוצאת אל הפועל, וזוהי הגאולה.

3. יהדות אינה דת

יהדות היא איננה דבר שניתן לשינוי, וישראל אינו יכול להחליט שהוא אינו ישראל. בהתנהגות הפרטית של כל אחד מעם ישראל יש בחירה, ויהודי עלול חלילה לבחור ברע ולהתנהג כמו גוי, אך הוא לעולם לא יוכל להיות גוי. "ישראל אעפ"י שחטא ישראל הוא" (סנהדרין מד, ע"א). לכן חמור מאוד לומר על יהודי שהוא גוי רק משום שאינו מתנהג כיהודי. אמנם ההתנהגות האישית ניתנת לבחירה, אך הזהות וההגדרה העצמית של ישראל היא אלוקית, ואינה ניתנת לבחירה. יהודי יכול אף להמיר את דתו, אך אינו יכול להמיר את יהדותו. יהדות אינה דת, לא במובן השלילי, שלא צריך להיות דתי חלילה, אלא במובן החיובי, שהיא אינה תלויה בדת או התנהגות דתית. וודאי שהיהדות מחייבת התנהגות יהודית, אך היא אינה מוגדרת לפי ההתנהגויות השונות.

4. לאומיות ישראלית בתוככי מצרים

כאמור הפלא הראשון בפרשה הוא יצירת עם ישראל בתוככי גלות מצרים. הפלא השני בפרשה הוא שהראשון שמכנה את עם ישראל "עם" הוא דווקא פרעה הרשע. יתכן שפרעה הכיר בכך שעם ישראל הפך לעם, ויתכן שאפילו לא ידע מה שאמר, והביטוי "עם" נפלט מפיו. לא רק שההגדרה העצמית של עם ישראל מתבררת בתוככי מצרים, אלא היא אף נפלטת מפיו של מלך מצרים, פרעה הרשע. בגלל שעם ישראל נברא לפני העולם, לפני מעשה בראשית, הרי הוא עם אלוקי. לכן הוא יכול להתגלות ולהופיע אף בתוך הגלות ומתוכה, כי אין לגלות כל השפעה עליו בשל היותו אלוקי.

השמות הפרטיים בעם ישראל הם בדרך כלל על שם פעולות, למשל: ישראל- כי שרית עם אנשים, ראובן- כי ראה ד' בעניי, וכו'. כאשר פרעה מכנה את עם ישראל בשם "עם" הוא מרגיש שעצם מציאותו של עם ישראל כעם מהווה פעילות שחותרת לחירות ותקומה בתוככי מצרים. לכן הוא אומר לחרטומים (שמות): "הבה נתחכמה לו פן ירבה ופן יפרוץ ונוסף גם הוא על שונאינו ונלחם בנו ועלה מן הארץ". פרעה חושש מפני מרד לאומי.

5. שמות ומשמעותם

באותו הקשר של נתינת שמות, מצאנו בהמשך הפרשה שבת פרעה היא זו שמעניקה למנהיגם של ישראל את שמו- משה, "כי מן המים משיתיהו" (שמות). יוכבד, אמו של משה, גידלה אותו בביתה במשך שלושה חודשים, ומן הסתם נתנה לו שם. המדרש אומר ששמו של משה היה טוביה, אך השם שהתקבל הוא דווקא השם שנתנה לו בת פרעה. זאת משום שהשם הזה, "משה", מסמל יותר מכל את העובדה שעם ישראל הוא יצירה אלוקית, ולכן מי שאמור להנהיג את עם ישראל ולהוציאו ממצרים, ממשיך להתקיים בתיבה קטנה על גבי המים כנגד כל הסיכויים, ומי שדואג להצלתו היא דווקא בת פרעה, שאביה גזר על כל הזכרים שיושלכו ליאור.

המילדות העבריות, שפרה ופועה, קרויות אף הן על שמות של פעולות: שפרה- שמשפרת את הוולד, ופועה- שפועה אל הוולד ומרגיעה אותו.

6. הגדרה עצמית ודימוי עצמי

משה רבנו גדל בבית פרעה, אך בניגוד למצופה, מה שעומד במרכז הווייתו, במרכז מחשבותיו ומעשיו, אינו הקריירה האישית שלו, אלא הצד הלאומי של עם ישראל. בנקודה זו משה דומה ליוסף, שהרי יוסף הורד למצרים ונעשה בסופו של דבר משנה למלך. אך גדלותו אינה מתבטאת בפיתוח עתידו כמשנה למלך, אלא דווקא בדאגה להכשרת הקרקע לשהותו של עם ישראל במצרים ובהכנת ירידתו של יעקב אביו למצרים. הצד החזק הן של יוסף והן של משה אינו הצד האישי, הקריירה, אלא הצד הלאומי.

גדלותו של משה מתבטאת בכך שהוא יוצא אל אחיו, ולא גדל בבית פרעה כנסיך. "ויגדל משה ויצא אל אחיו" (שמות ב יא). אחוות ישראל היא זו שגדלה בקרבו. כאשר משה רואה מצרי מכה איש עברי, אז "וירא כי אין איש" (שמות ב יב). לפי פשט הפסוקים משה רוצה לפעול במחירתו, ולכן הוא בודק ורואה שאין איש. אך בהתבוננות עמוקה יותר ניתן להסביר שמשה ראה שאין כאן אנושיות בגין המכות שנתן המצרי לעברי. הוא מציל את העברי מיד המצרי, הורג את המצרי ומטמין אותו בחול. למחרת רואה משה שני עברים ניצים. נשים לב ללשון הפסוק כאן, שהיא מדוייקת ביותר (שמות ב יג): "ויאמר לרשע למה תכה רעך". משה אינו מכנה את המכה בשם "רשע", אעפ"י שעשה פעולה של רשעות, אלא התורה היא זו שמכנה את אותו אדם "רשע", שהרי נאמר בפסוק "ויאמר לרשע", ולא "ויאמר רשע". על כך אמרו חז"ל (סנהדרין נח, ע"ב): "המגביה ידו על חברו אע"פ שלא הכהו נקרא רשע". חז"ל לא אמרו: "כל המרים יד על חברו מותר לקרותו רשע", אלא "נקרא רשע". ללמדנו שהמרים יד על חברו נקרא "רשע" בתורה, אך לנו אסור לקרוא לו כך.

לדאבוננו איננו מדייקים ואיננו נזהרים במילים שאנו אומרים לילדינו. אנו נכשלים לא מעט באמירות קשות לילדים, שיש להן השלכות קשות לטווח הרחוק. הדברים מגיעים לעיתים עד כדי צורך בטיפול נפשי. והלא העולם של ימינו עסוק כל כך בדימוי עצמי, ואישיותו של האדם נבנית ממה שחושבים עליו אחרים, ופחות ופחות מההגדרה העצמית שלו. והרי ההגדרה העצמית של האדם מלאה כל כך ובעלת תוכן רב, שכן בסופו של דבר רק האדם יודע להגדיר את עצמו באמת. רק הוא מודע לכשרונותיו, ליכולותיו, להבנתו, וכל ההגדרות שבאות מן החוץ אינן ההגדרה העצמית שלו, אלא האופן שבו הוא ניכר כלפי חוץ.

7. עין רעה

בפרשה הקודמת נאמר (בראשית מט כב): "בן פורת יוסף בן פורת עלי עין". הגמרא במסכת ברכות (נד) אומרת שהנכנס לעיר, מי שמתחיל לחיות בחברת אנשים, על מנת שלא יושפע ממה שאומרים עליו, שזו חולשה טבעית של האדם, ישים את אגודל יד ימינו תחת ידו השמאלית, ואת אגודל שמאלו תחת ידו הימנית, ויאמר: "אנא מזרעא דיוסף קאיתנא". יד ימין מסמלת את היד הפועלת לפי המחשבות האמיתיות, החיוביות. יד שמאל מסמלת את היד הרפה, הפועלת לא מכוח המחשבה אלא מכוח הדימויים. האגודל, למרות שהוא קטן, שאר האצבעות אינן יכולות לפעול בלעדיו, לדוגמה: אדם אינו יכול לאחוז בעט ולכתוב ללא האגודל, וכן לא ניתן לסגור את אצבעות היד ללא האגודל. ללא האגודל הפעולות אינן יכולות לצאת אל הפועל, בעוד שבשאר האצבעות לא תמיד יש צורך. כאשר האדם שם את אגודל יד ימין מתחת ליד שמאל, הוא מראה בכך שיד ימין היא המובילה את כל הפעולות דרך אגודל יד ימין, וכן אגודל שמאל נמצא תחת הכוונתה של יד ימין מסמל את העובדה שכל מעשיו של האדם אינם מונעים מכוח הדימויים החיצוניים, אלא מתוך הבנות עמוקות, ששייכות ליד ימין. "בן פורת יוסף בן פורת עלי עין" - העין הרעה נובעת בעיקר מדמיונות של האדם. מי שחי את ההגדרה העצמית שלו ולא חי עפ"י הדימויים החיצוניים, העין הרעה אינו פועלת עליו, אך מי שחי בדימויים העין עלולה לפעול בו רעה. השאלה העיקרית היא מה עובר בראשו של האדם: דמיונות או הגדרות אמיתיות. רבים נמנעים לומר בפרהסיה את מספר שנות חייהם, אך עלינו להבין שאם באמת נדמיין שהזולת סבור ששנות חיינו הן רבות מידי, אז עלולה לשלוט בנו עין רעה, אך אם האדם שלם עם עצמו, ומודה לדי' על כך שהוא חי כך וכך שנים בטוב, לא תשלוט בו עין רעה. הכל תלוי במחשבותיו של האדם, ובמקום לומר "בלי עין הרע", עליו לחשוב אחרת לגמרי ממה שחושבים עליו אחרים. הפחד מעין הרע נעוץ בדמיונות, ועל האדם להכיר בחוסן האישי שלו ולהאמין בכוחותיו. המילים "אנא מזרעא דיוסף קאיתנא, בן פורת יוסף בן פורת עלי עין", הן תפילה שהאדם מתפלל על עצמו להינצל מן הדמיונות ולהתעלות מעליהם.